

<https://doi.org/10.62837/2024.3.339>

MARAL ATDAEWA
Seýit Nesiminiň tuýuglarynyň özboluşlylygy
filologiya ylymlarynyň kandidaty
TYA-nyň Magtymguly adyndaky Dil, edebiýat we milli golýazmalar
İnstituty (Türkmenistan)
E-mail: maralasary@gmail.com

Annotasiýa

Orta asyrlarda edebi tekstleri berk düzgünleşdirýän ýörite edebi kanunlar döredilip, olaryň arasynda aç-açan we mistiki taraplary bolan sözlere deňişli düzgünler bar. Ylmy we filosofiki düşünje Nasiminiň filosofiki poeziýasynyň esasynda kesgitlenip bilner. Şahyr didaktiki maksatlaryny metafora we göçme gurluşly çeperçilik häsiýetlerini öz içine alýan ýörite şahyrana stili, simwoliki we göçme dil arkaly gaty baý mazmun bilen sazlaşdyrýar. Şonuň üçin edebi gözlegleriň nukdaýnazaryndan şahyryň diliniň içki mazmunyny kesgitlemek, eserine dogry baha bermek üçin derwaýys mesele. Nasiminiň orta asyr filosofiki sopusylyk bilen doldurylan şahyrana dili belli bir derejede sopusylyk taglymatynyň metal dilini görkezýär.

Esasy sözler: *Nesimi, tuýug, şygyr, rubagy, kapyýa, kämilleşdirmek, filosofik pikir, ýokary çeperçilik, Barlyk, adam, Hak, Simurg, simwolik adalga.*

ХАРАКТЕРИСТИКА ТУЮГОВ СЕЙИТА НАСИМИ

МАРАЛ АТДАЕВА

АННОТАЦИЯ

В средние века сформировались особые литературные законы, строго регламентировавшие художественный текст, где одними из главных были правила, относящиеся к словам, имеющим очевидные и мистические аспекты. В основе философской поэзии Насими можно установить научно-философское понятие. Поэт гармонично излагает свои дидактические цели с довольно богатым содержанием через особый стиль поэзии, символический и образный язык, заключающий в себе художественные качества с метафорической и аллегорической структурой. Поэтому с точки зрения литературного исследования выявление внутреннего содержания языка поэта является актуальной проблемой правильной оценки его творчества. Поэтический язык Насими, насыщенный средневековым философским суфизмом, в некоторой степени отражает метаязык суфийской доктрины.

Ключевые слова: *Насими, мусульманская философия, поэзия, слово, Логос, метафора, символ, мистический, внутренний, внешний, захир, батин.*

CHARACTERISTICS OF TUYUGS BY SEYIT NASIMI MARAL ATDAEWA

ANNOTATION

In the Middle Ages, special literary laws were formed that strictly regulated literary texts, where among the basic of them were the rules relating to words that have obvious and mystical aspects. A scientific and philosophical concept can be identified at the basis of Nasimi's philosophical poetry. The poet harmoniously sets out his didactic goals with quite rich content through a special poetic style, symbolic and figurative language, containing artistic qualities with a metaphorical and allegorical structure. Therefore, from the point of view of literary research, identifying the internal content of the poet's language is an urgent problem for correctly assessing his work. Nasimi's poetic language, saturated with medieval philosophical Sufism, reflects to some extent the metalanguage of Sufi doctrine.

Key words: *Nasimi, muslim philosophic, poetry, language, word, logos, metaphor, symbolic, mystical, external, zahir, internal, batin, metalanguage.*

Nesiminiň döredijiliginde iň önümlü şygır görnüşi bolan gazallardan soň tuýug görnüşindäki şygırlarydyr. Çuňňur pelsepewi pikirlerini gysga setirlerde beýan etmäge ussat şahyr üçin bu şygır şekili örän amatly bolupdyr. Şahyryň tuýuglary köplenç rubagylary diýlip berilýändigini üçin bu şygır şekiliniň rubagylar bilen gatnaşygyny bellemek gerekdir.

Rubagy nusgawy türki, pars, arap şygryýetinde anyk ölçege mahsus bolan, bu ölçegleriň daşyndan başga bir ölçegde ýazylmaýan, az sözde çuňňur düşüňjani beýan edýän dört setirlik şygır ölçegidir. Pars edebiýatynda giňden ulanylan rubagy türki dilli nusgawy edebiýatda uly gyzyklanma bilen kabul edilýär. Munuň esasy sebäbi hem rubagyň türki dilli dörtlemä ýakynlygy bilen baglydyr. Filosofik mazmunly çuňňur düşüňjelere üns berýän gysga şygır ölçegli rubagy öz barlaglaryny talap edýän bir saha bolup orta çykýar.

Tuýug tebigaty boýunça rubaga meňzeş bolup, ol söz oýnatmalarynyň we omonimleriň rifmalaşdyrylmagy bilen düzülýär [14, 200 s.]. Kä halatlarda rifmalaşýan söz goşma sözün ikinji bölegi bolup çykyş edýär. Şeýle ýagdaýda tuýugda birinji bendiň soňunda azyndan iki omonimi bar bolan söz ulanylýar. Arassa dörtlemeden düzülen tuýugyň rubagydan tapawudyny görkezmeğiň çylşyrymlydygy üçin käbir şahyrlaryň diwanlarynda olar rubagy diýlip berilýär. Rubagy bilen tuýug birmeňzeş ýaly görünse-de, tuýugyň hem rubagyňky ýaly özüniň ýörite ölçeginde ýazylmagy bu iki görnüşiň tapawudyny ýüze çykarýar. Rubagy aruzyň heçes bährinden ahrem we ahreb galyplarynda ýazylýan bolsa, tuýug remel bähriniň failatun, failatun, failin galybynda ýazylýar. Şu nukdaýnazardan türk edebiýatçylary tarapyndan Nesiminiň rybagylary aruzyň şygır nezmiminiň tuýug ölçeginde döredilen hasaplanýar.

Halyk Ipekten, Samoýlowiç, Fuad Köprüli ýaly alymlar Anadoluly we Yrak oguz türkmenleriniň dört setirlik halky goşgularynyň, bu welaýatlarda “fehlewíyat” diýilýän we aruzda ýazylan çeper rubagylardan has täsirli tuýug şekiliniň bardygyny ýazýarlar [5, s.80-81]. Alymlar bu şekildäki tuýuglarda halky diliň täsiriniň köpdügi duýulýandygyny belleýärler. Manynyň näzik kapyýalarynyň bolşy ýaly, tuýugyň 11 bogunly wezninde aruzyň gysga failatun, failatun, failin galybyna uýgunlaşdyrylypdyr.

Alyşir Nowaýy “Mizanul-Efzan” eserinde tuýugyň, “remel-i müseddesi maksur” wezninde ýazylyandygyny we onuň örän nepis kapyýalary talap edýändigini belläpdir [1, s.115]. Burhaneddin Siwaslynyň hem-de Nesiminiň kämil görnüşinde işlän tuýuglarynyň Alyşir Nowaýynyň özüne-de gürrüňsiz edebi çeşme bolup hyzmat edendigini aýdyp bolar. Bu şahyrlar gündogar edebiýatynyň däplerinde tuýugy filosofik syrly mazmunlara hyzmat etdiren ilkinji şahyrlardyr. Bu meselede Nesiminiň aýratyn hyzmatynyň bardygy hem bellemeli ýagdaýdyr.

Tuýugyň kapyýalary rubagydaki ýaly a,a,h,a ýa-da kittalardaky ýaly h,a,h,a şekilinde bolýar. Şonuň ýaly-da a,a,a,kapyýasyndaky tuýuglara-da gabat gelinýär. Rubagylarda esasan, pelsepewi düşünje, sopusylyk, çuňňur manyly pikir, sosial durmuş ýaly meseleler gozgalýan bolsa, tuýug köplenç yşky häsiýetli bolýar. Tuýug aruzuň türki dilde ulanylyp başlan döwürlerinde orta çykýar. Nusgawy edebiýata çeperçilik peşgeşi hökmünde tuýugyň ýüze çykan döwri aruzyň edebiýata täze girizilip ugran döwürüne gabat gelýär. Edebiýat ulgamyna täze giren tolgunma häsiýetli tuýug söz oýnatmaly milli şygry şekili bolan “manynyň” rubagyda uýgunlaşdyrylmagy esasynda döredilýär. Ilkibaşda türki şygryýetinde uly gzyklanma bilen goldanan tuýug soňraky döwürlerde çagataý we türkmen dillerinde dowam etdirilýär. Onuň sebäpleri tuýugyň esasynda durýan iki dürli şekiliň: manynyň we rubagynyň asyrlara saklanan bir gurluşda ulanylmagy bilen hem-de olaryň gelip çykyşynyň dürli çeşmelerden we gurluş häsiýetleriniň dürlüdiği bilen baglydyr. Esasy goruny türk halk edebiýatyndan alýan many we heçe ölçeginde ýazylan rubagy nusgawy edebiýatyň önümi bolup aruzda ýazylypdyr. Netijede bu iki dürli önümiň birleşmesinden tuýug şygry şekili döredilýär [7, s.109]. I.Steblewa Nowaýynyň tezkiresinden ozal edebiýat bilen halk döredijiligiň çäginde ýa-da nusgawy şygryýetiň we ondan öňki şygryýetiň çäginde bolandygyny barlaga çekip, türki dilli şahyrlaryň tuýugy aruz ölçeginiň belli bir ölçegine arap we pars edebiýatynyň täsirinde laýyklaşdyrandyklaryny belleýär [11, s.219]. Alym türki dilli gazal belli bir ölçeglerde ýazylan bolsa, tuýug has anyk žanrlyk artykmaçlygyny görkezip bilendigini ýazýar. Tuýugyň rifmasy rubagynyň rifma ulgamyna we rubagynyň tematikasyna gabat gelýän hem bolsa, tuýug rubagyda ulanylmadyk özbaşdak ölçegde ýazylypdyr. Tuýugda hökmany suratda tejnis (mümkin boldugyça doly tejnis; omonim sözler) ulanylypdyr. Rubagylarda bolsa ol birsyhly yzygiderlikde bolmaýar. Tuýugyň türki nusgawy şygryýetine arap we pars edebiýatyndan geçen žanrlardan tapawutly özbaşdak edebi žanr hökmünde gutarnykly taýýar bolmagy netijesinde onuň dāpleşen diwanlaryň düzümine girizilmegi hökmany bolup, ol nusgawy şygryýetiň žanr ulgamyndaky kanuny

ornuny anyklaýar [11, 220 s.]. Nusgawy türki dilli edebiýatyndan görnüşi ýaly, rubagy we kytta atlandyrylan tuýuglara-da duş gelmek bolýar.

I.Steblewa Mahmyt Kaşgarlynyň “Diwan lugat at-türk” eserindäki tuýuglardan timsallary barlaga çekmek bilen onuň temasynyň hem şygyr ölçeginiň hem soňky döwrüň tuýuglaryna örän ýakyndygyny ýüze çykarýar. Alym şeýle tuýuglaryň syrly mazmunlarynyň, liriki tematikasynyň şeýle hem gurluş ölçeginiň hem türki şygryýetiniň gadymy döwürlerinde bolandygyny ýazýar [10, s.147].

Nesiminiň ýaşan döwürlerine çenli tuýug görnüşinde şygyr ýazan şahyr Kaddy Burhaneddindir. Hüseyin Aýan Nesiminiň tuýuglary Burhaneddiniň tuýuglaryndan temasy boýunça parhlanýandygyny ýazýar [13, s.79.]. Alym Burhaneddin zamanasynyň durmuşyna degişli temalarda ýazan bolsa, Nesimi huruflyk temasynda ýazyşdyr diýip hasaplaýar. Alymyň beýle pikirini birtaraply bolsa gerek. Nesiminiň tuýuglaryny sopuçylyk pelsepewi mazmunly tuýuglar hasaplap, onuň şygyr şekiliniň talabyndan-da giň temalarda tuýug ýazandygyny we tuýugy mazmun taýdan has-da baýladyrandygyny çekinmän aýdyp bolar. Şeýle-de, Siwaslynyň hem diňe bir durmuşy şygyrlar ýazman eýsem pelsepewi mazmunly tuýuglar hem ýazandygyny bellemek gerek.

Nesiminiň tuýug şekiline üns bermegi bu şygyr şekiliniň birnäçe aýratynlyklary bilen baglydyr. Birinjiden, dört setirli şygyr görnüşi asyl gelip çykyşy boýunça türki dilli şygyr sungatynyň önümidir. Öz milli sungatyny ösdürmek we kämil görnüşde işlemek islän şahyr bu sungaty döwrüniň öňe çykaran meseleleri bilen iýmitlendirip, zamananyň talabyna laýyk döwrebap görnüşinde kämilleşdirmek isläpdir. Şol sebäpden şahyr tuýugy arap we pars edebi däplerine laýyklykda ösdürüp, oňa çuňňur filosofik pikirleri girizipdir. Şahyryň pelsepewi ündewlerini tuýugda bermeginiň ýene-de bir sebäbi, şeýle ölçegli şygyrlaryň aýdym-saza muwapyklygy bilen baglydyr. Asly türk sözi bolan aýdym aýtmak, öwgi, gizlin, syrly we näzik, yşaratly söz manylaryndaky tuýug, etimologiyasy taýdan “duýmak” işliginden ýasalyp, “duýmak, kalpdan düşünmek” manysyny berýär. Häzirki zaman türkmen dilindäki “düýgy” sözündäki “tuýug” edebi görnüş bolmak bilen arap we eýran edebiýatynda bolmadyk, diňe bir türki dilli edebiýatda ulanylan şygyr görnüşiniň adydyr. Aslynda ol türki dilli edebiýatyň dörtlemesinden dördüldür [6, s.194]. Nesiminiň tuýuglaryndan görnüşi ýaly, Jelaletdin Rumynyň mekdebine eýeren şahyryň sema äýtmak däplerini hem goldandygyny görmek bolýar. Şu nukdaýnazardan şahyr öňe sürýän pikirlerini türk halklaryň semalarynda aýtmagy üçin niýetläpdir diýip aýdyp bolar. Çünki şahyryň tuýuglarynda Alla, Gurhanyň aýatlary, olaryň mukaddesligi, adamyň köňli ýaly mukaddeslikler inçe duýguçylykda beýan edilýär:

Eý, jamalyň bibedel, husnuň jemil,
Jümläniň maksudy sen-sen, eýle bil,
Eý, boýuň tuby, dodagyň selsebil,
Husnuňa janlar feda, älem sebil [9, s.130.].

Nowaýy “Mizânü'l-evzânda” onuň aýdyma muwapyk ölçegdigini: “Türkleriň arasynda aýratyn hem, çagataýlarda ýaşran şeýle ölçeg bar; olar bu ölçegde öz

ayımlarını düzür, mərkəzlərdə aydınlar. Oların biri iki bənddən ybarat bolan tuğ bolup, onda başardıyından tejn ulanılmıya çalıylar we ol remel-i musaddas-i maksur ölçeginde yazıylar” diyip belleyar. M.F.Köprülü hem Abdyl Kadyr Maragynyñ (XV) saz baradaky tezkiresiniñ esasynda türkilerin dörtlemäniñ “remeli müseddes maksur” ölçegine (mutadil) laýyk perdede aydım aydandyklarını yazıylar. Nowayı “Muhakamat al-lugataýnda” şeýle şahyrana görnüşiñ parslarda ýokdugyny belläpdir.

Nesiminiñ tuğlary ýokary çeperçiligi, çuñnur mazmuny bilen beýleki şahyrlardan mese-mälim tapawutlanıylar. Beýleki žanrlarda bolşy ýaly, tuğlarynda-da şahyr Barlyk, adam, Alla üçlüginiñ içinde hereket edyar. Mysal üçin, şahyryn bir rubagysynda adamyñ dünýä gelşi barada çuñnur düşünje beryar:

Men ezelden mestu serhoş gelmişem,
Hyzra suw, Musaýa ataş gelmişem,
Löwhi mähfuzam munakgaş gelmişem,
Çaru penju höft ile şiş gelmişem [9, s.33]

Manysy: Adam doglanda ylahy bilimiñ-logosyñ güýjünden (keramatyndan) yüze çykıylar, ylahy bilimi öwrenyanlerin ruhy “baky” (“Hydyra suw”) gelyar, pygamberler (Musa) önden Allanyñ yşky (ot) bilen belli bir maksatda (löwhi mähfuz) dogulyar. Oların hemmesi adamyñ bedeninde (elementlerin üsti bilen görkezilyar), yedi gat köñülden (yüregiñ yedi gat sypaty baradaky taglymat göz önünde tutulyar), alty tarapyñ içinde (dört tarap we ýokary aşak) dogulyar. Adama ýol görkezyan kitap hem, özüni öwrenmegiñ esasy ýoly baş wagt namaz hem (bu yerde zikr göz önünde tutulyar) görkezilen.

Tuğyñ az sözde köp pikiri talap edişi bilen bagly, şahyr simwolik keşplere, adalgalara, söz oýnatmalara ýgy-ýgydan yüz tutmaly bolupdyr. Mysal üçin, şahyryn ýgy-ýgydan yüz tutan “Kap dagy” anlatmasyna syn edeliñ:

Görmüşem symurgy men der kuhy Kaf,
Hak durar symurg sen-sen Kuhy kaf,
Görmeýen symurgy ender Kuhy kaf,
Ýetmedi symurga ender Kuhy kaf [9, s.119.].

Nesimi dünýäniñ döremegine we ýaşamagyna sebäp bolan İlkibaşlangyjyñ hökmany suratda bolşy ýaly, “guşlaryñ şasy” bolan ynsan köñlüniñ İlkibaşlangyjy baradaky pikirini ösdüryar. Şu nukdaýnazardan Simurgyñ keşbini ynsan köñlüniñ şasy hökmünde Attaryñ çeper simwolik keşbini mazmunabap ulanmagy başarıylar. Şeýlelikde, “Simurgyñ köşgüniñ” “Kap” dagynyñ aňrsynda yerleşyändigini ýatladıylar. Şygryýetde iñ meşhur suratlandyrmalaryñ biri bolan “Kap dagynyñ” keşbi öz köklerini gadymy rowayatlara direyar. Oña görä, Kap dagy bütün dünýäni gurşap alyan gaty äpet göwrümlü, yaşyl zümerret reñkli dag ulgamlary hasaplanypdyr. Gadymy mifiologiyada Gün Kap dagynyñ aňrsynda doglupdyr hem-de batypdyr. Soñabaka sopusylyk tekstlerinde Kap dagynyñ etegi diýlip ruhy dünýä göz önüne getirilipdir. Nesimide “Simurg” bilen “Kap” baglanyşykly berilyändigini üçin oların gurluşy hem logiki taýdan düşündirilmeğini talap edyar. “Simurgyñ Kapyñ aňrsynda” diýilmeginde şeýle many yüze çykıylar: Kap dagy – dünýäniñ çägi, Kapyñ

añırsyndaky Simurg dünýäniň çäginin daşynda. Bu düşünjedäki Simurg Allanyň metaforasy hökmünde filosofik dilde düşündirilende - Onuň dünýä meňzedilýändigini baradaky garaýyş ýüze çykýar. Şyhabetdin Suhrawerdiniň “Simurgyň sykylygy” (“Safyry Simurg”) atly eserinde yslam däplerine görä, Kap dagynda ýaşayan mistiki guş Simurgyň keşbi ylahylygyň simwoly görnüşinde berilýär. Bu Attarda hem şeýle keşbe girýär. Şeýle düşünje barada A.Ý.Bertels tirkeşip gelýän “Simurg – Kap dagy” metaforasynyň esasy alamatlaryny beýan edýän dürli-dürli kesgitlemeleri berýär [2, s.93]. Mysal üçin, alym Mahmyt Şabesteriniň “Sylar bossany” (“Gülşeni raz”) eserine filosofik nukdaýnazardan düşündiriş beren Muhammet Lahijiniň şeýle sözlerini getirýär: “Simurg” “Ýeke-täk Absolýutyň zaty (suşnost) bolup (wahydy mutlak), onuň ýerleşýän ýeri bolan Kap dagy Hakykatyň (Allanyň) ähli atlaryny we atributlaryny ýüze çykarýan adamzadyň hakyky zatynyň aňlatmasy (ynsany hakykat). Bütin dünýäni gurşap alýan we dünýäniň daşky çäginin gurşawy hasaplanýan Kap dagynyň şeýle äpet suratlandyrylmasybolan bu içki dünýä adamyň hakyky zatyna düşnüklidir, çünki onuň (adamyň) hakyky zaty dünýäniň ähli zatyny özünde jemleýär we ol Birligiň (wahdat al jam) içki we daşky jemi hasaplanýar; dünýäniň saýlanan we jemlenen beýany, bu adam. Adamyň asyl hakykatyna düşünen her bir adama “özünü tanap Allany tanaýana” Hakykaty bilmek ýeterlidir we her bir “Kap dagyna ýeten, Simurga ýetendir [2, 194.]” Görnüşi ýaly, Nesimi özüniň “Simurgy Kap” söz düzüminde ýokardaky pikire arka direýär we öz düşündirişini Haky tanamak baradaky sopusylyk taglymatyň beýanyna syrykdýrýär:

Ähli irfanyň makamy Kafmyş,
Aryfy reb, aryfy agrafmyş,
Bilmes ol Kafy sözi lafmyş,
Özüni bilen kişi serraftmyş [9, s.118].

Nesimi ideýalaryny bir bent tuýugyň üsti bilen beýan etmek bilen özüniň örän zehinli söz ussady bolandygyny subut etmegi başarypdyr. Mysal üçin, aşakdaky tuýugynda:

Hak tejelli eýledi Musa üçin,
Ne Arästalis Busina üçin,
Eý, köňül, sen dur, mehi sima üçin,
Sejde kyl hem şol kaddu bala üçin [9, s.139]

– diýip, özüniň adamyň ýaradylyşy baradaky filosofiki nukdaýnazaryny beýan edýär. Orta asyr sopusylyk pelsepesinde pygamberler, weliler we filosoflar in ýokary derejedäki intellektli adamlar hasaplanypdyr. Olaryň bir akymy pygamberleri ýokary derejede hasaplasa, beýlekileri welileri pygamberçilik missiýany dowam etdirijiler hasaplapdyrlar. Üçünji bir topary käbir filosoflary şeýle derejä çykarypdyr. Soňky toparyň pelsepeçileri köplenç şeýle ýokary derejä Aristoteli we ibn Sinany mynasyp görüpdiler. Bu barada A.A.Ignotenko şeýle ýazýar: “Söz ussady ibn Ruşt ýöne yere “pygamber” bilen “parasatlyny” bir hatarda goýmaýar. Ol “Pygamberçilik kanuny ornaşdyryjy parasat” sözlemine ulanmak arkaly “pygamberçilik missiýasy” bilen “filosofik parasat” düşüncesini ýakynlaşdyrmaga çalyşýar” [4, s.225]. Nesimi ýokardaky rubagysynyň mazmuny şu mesele bilen bagly ýüze çykýar. Şahyr

filosoflara uly hormat go'yyan hem bolsa, pygamberleriñ derejesiniñ ýokarda durýandygyny öňe sürýän ylahyýetçileriñ tarapyndan çykyş edýär, çünki pygamberler Allanyñ ýörite iberen wekilleri. Pikiriniñ dogrudygyny nygtamak üçin Nesimi Musanyñ keşbini saýlamak bilen Musanyñ Alla bilen gürleşmegini onuñ beýikliginiñ subutnamasy hökmünde görkezýär. Beýle pikirinde şahyr Aristoteliñ we ibn Sinanyñ taglymatyny ret etmegini aňlatmaýar. Şahyr ylahy aña diñe akyl bilen ýetilmeyär-de, oña yşkyñ üsti bilen ýetilýär, akyl bolsa ýol görkeziji we ugukdyryjy hyzmaty ýerine ýetirýär diýen pikiri öňe sürýär. Şahyr adam tebigatyny çuňňur öwrenýän wajyp ylymlara, şonuñ bilen birlikde lukmançylyga aýratyn ähmiýet beripdir. Mysal üçin, Nesiminiñ “Dinim, imanym” atly gazalynda iñ gymmatly hasaplaýan mukaddeslikleriniñ arasynda:

Tebibim, şerbetim, derdim, nabatym, şekerim, gandym,

Alajym, merhemim, çäräm, Jalynus ile Lukmanym [8, s.139].

– diýip gadymy grek filosofy we lukmançylykda belli alym Galen bilen Lukman hekimiñ adyny aýratyn hormat bilen ýatlamagy hem muña şaýatlyk edýär. Adam tebigatyny çuňdan öwrenýän şahyr bu iki alymyñ adyny ýörite nygtamak arkaly olaryñ adamyñ tebigaty baradaky garaýyşlaryna goşulýandygyny görkezýär. Bu alymlaryñ ynsan tebigatyndaky islegine görä başarnygy, beden hereketi, daş töwerege duýgy organlary arkaly düşünmegi ýaly ukyplaryñ beýniniñ dürli böleklerinde ýerleşendigini nygtaýan pikirleri Nesimini özüne çekipdir. Bu barada Ý.E.Bertels filosofik nukdaýnazardan adam tebigatyna synçylyk bilen meňzetme esasynda beýan edilmegine Galeniñ filosofiyasynyñ täsiriniñ bardygy we onuñ gadymy eserlerde şöhlelenýändigini ýazýar [2, s.57].

Geçmiş edebiyatyñ şygryýetinde däpleşen we has ýörgünli bolan, şeýle hem birnäçe manylary özünde jemleýän ençeme sözler çeperçilik serişdelerine öwrülip gidipdir. Mysal üçin, “köňül” sözüniñ many gatlarynyñ çuňlugy we bu sözüñ asyl manysynyñ diñe adama mahsuslygy duýgy bilen iş salyşýan ähli şahyrlaryñ pikir merkezi hökmünde kapyýa ýerine ulanylypdyr. Mysal üçin Nesimi:

Biwefa dünýäden usandy köňül,

Ýok diýdi dünýäyi, ýok sandy köňül,

Düşdi yşkyñ oduna, ýandy köňül,

Wähdetiñ gand abyna gandy köňül [9, s.128].

Burhaneddin Siwaslynyñ şeýle redifli rubagysyny alyp görelin:

Könlüm dek görmedim bir çin köňül,

Kamu köňül könlüme porçin köňül,

Tolaşyp zülfüne, ýitirmiş özün,

Eý köňül, kara köňül, misgin köňül [3, s.126].

Nesiminiñ Ýunus Emre, Burhaneddin Siwasly ýaly türki dilde şygyr ýazan şahyrlardan ylham alandygy onuñ öz eserlerinden belli. Aýratyn hem, türki diline mahsus bolan şygyr görnüşlerindäki beýanyndan munuñ şeýledigine göz ýetirmek bolýar. Bu şahyrlar köplenç “köňül”, “imiş”, “olur”, “kany” ýaly birnäçe redifli söz düzümlerini çeperçilik serişdeleri hökmünde ulanylypdyrlar. Aslynda şygryýetiñ tebigaty bilen bagly köňül hakynda şygyr ýazmadyk şahyr ýok diýen ýaly. Ýöne bu

hadysa her döwürde bir hili “köñül” barada gürrüň edýär. Sopusylyk edebiýatynda “köñül” Allanyň öýi hasaplanýar. Mysal üçin, Nesiminiň dünýäsine has ýakyn bolan Ýunus Emrāniň şygrylaryna nazar salalyň:

Bir nazarda galmalyň, gel, dosta gideli köñül,
Hasrat bilen ölmäliň, gel dosta gideli köñül.
Gel, gideli jan durmazdan, ruh bedeni terk etmezden,
Ara duşman girmezden öň, gel, dosta gideli köñül [12, s.164].

Önde belläp geçişimiz ýaly, köñül Allanyň öýi, tejelligähidir, ýagny Hakyň nurunyň täsiri bilen Allanyň söýen gulunyň kalbynda ylahy syrlyryň aýan bolmagydyr. Şonuň üçin köñül gazanmak, Allanyň razylygyny gazanmak hasaplanypdyr.

Görnüşi ýaly, Nesimi tuýugyň dürli görnüşlerinde täsirli şygrylary döredipdir. Şahyr şahyrana ussatlygyna görä, çeper pikirde gaýtalanmajak ajaýyp şygrylary döredip, özüniň söze erk edip biliş başarnygyny görkezmek bilen, beýleki mistik şahyrlar ýaly ukybyny jemgyýetiň ruhy ýagdaýlaryna goltgy bermek maksadynda yhlasyny gaýgyrmandyr. Olara ahlak arassalygy bilen kalbyny tämizläp, her haçan hem bolsa päkligiň köñüllerine rahatlyk berjekdigini sopusylyk ýoly bilen düşündirýär. Örän agyr şertlerde ýaşayan jemgyýete ruhy taýdan goltgy bermek üçin şahyr öz eserleriniň örän täsirliligini, duýguçylygyny, çeperligini gazanmakda yhlas edipdir.

Nesiminiň edebi mirasyndan görnüşi ýaly, şahyryň gysga ömründe türki halklar üçin ägirt uly edebi hyzmaty bitirendigine göz ýetirmek bolýar. Onuň şahyrana sopusylyk eserleriniň çuňňur ylmylygy we onuň örän çeper beýany Nesiminiň beýikliginiň aýdyň subutnamasy bolup şöhlelenýär.

Edebiýatlar:

1. Ali Şîr Nevâyî, Mizânü'l-evzân, (Haz.: Kemal Eraslan), TDK Yay: – Ankara: 1993.
2. Бертельс А. Е. Художественный образ в искусстве Ирана IX-XV веков. – М., «Восточная литература» РАН, 1970.
3. Burhaneddin Siwasly. Saýlanan eserler. – Aşgabat: Ylym, 1980.
4. Игнатенко А.А. В поисках счастья. – М., 1989.
5. İpekten, Haluk, Eski Türk Edebiyatı, Nazım Şekilleri ve Aruz, Dergah Yay., – İstanbul, 1999.
6. Mehmet Sait. Çalka klasik türk şiirinde rubai. Doktora tezi. Erzurum. 2014.
7. Recâî Kızıltunç, “Türk Edebiyatında Tuyug ve Bazı Problemleri”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. Dergisi, Sayı 37, – Erzurum: 2008.
8. Seýit Ymadutdin Nesimi. Saýlanan eserler. II j. – Aşgabat: Türkmenistan, 1993:
9. Seýit Ymadutdin Nesimi. Saýlanan eserler. III j. – Aşgabat: Türkmenistan, 1994:
10. Стеблева И.В. К вопросу о происхождении жанр туюг. Тюркологический сборник. – М., 1970.

11. Стеблева И.В. О стабильности некоторых ритмических структур в тюркоязычной поэзии. Тюркологический сборник 1972. – М., 1973.
12. Türkiyə –türk edebiyatı. – Ankara. 2003.
13. Hüseyin Ayan. Nesimi. – Ankara: 2014.
14. Шарипов А.М. Синкретический характер стихотворных жанров в тюрко-татарской литературе XIII – XIV вв. Филология и культура. 2012/ №2(28).

**Рецензенты: Çary Kullyew – кандидат филологических наук
Rejermuhammet Geldiyew – кандидат филологических наук**